

Özet

Klasik metinlerin en önemli özelliklerinden birisi de her döneme hitâp etmesi ve her dönemde müellifinin ne murâd ettiğinin anlaşılmasına çalışılmasıdır. Mesnevî de sadece bir şark veya Türk edebiyatı klâsîği olarak değil, aynı zamanda bir dünya edebiyatı klâsîği olarak her dönemde, her toplumda ve her zümrede tesirleri olan bir eserdir. Mesnevî'nin bu uluslararası yapısı, onu aynı doğrultuda kendi döneminden bugünlere kadar her dönemde saldırıların da hedefi hâline getirmiştir. Doğal olarak da yazıldığı günden itibaren her asırda Mevlâna'nın ne demek istediği, Mesnevî'ye yeni şerhler yazılmasının da yolunu açmıştır. Dünyanın ve Türkiye'nin bir değişim döneminden geçtiği 20. yüzyılda Mesnevî'ye yazılan son şerhlerden birisi de Tahir Olgun tarafından kaleme alınan Şerh-i Mesnevî'dir.

Anahtar Kelimeler: Mevlâna, Mesnevî, Tahirü'l-Mevlevî, Şerh-i Mesnevî

Tahir al-Mawlawi and His Commentary on Mathnawi

Abstract

One of the most important changes in classical texts is that they appeal to every period and try to understand what the author intended in each period. Mesnevî is a work that has an impact on every period, every society and every group, not only as a classic of Eastern or Turkish literature, but also as a classic of world literature. This international structure of Mesnevî has made it a target of attacks in the same direction in every period from its own period to today. Naturally, the question of what Mevlâna meant in every century since the day it was written has paved the way for new commentaries to be written on Mesnevî. One of the last commentaries written on Mesnevî in the 20th century, when the world and Turkey went through a period of change, was Şerh-i Mesnevî written by Tahir Olgun.

Keywords: Mevlâna, Mesnevî, Tahirü'l-Mevlevî, Şerh-i Mesnevî.

* Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, hakanyalap@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-0300-2741; University for Peace est. By United Nations European Center for Peace and Development.

Giriş

Mevlâna'nın Mesnevî'si sadece Türk edebiyatını değil dünya edebiyatlarını da derinden etkileyen klâsik bir şaheserdir. Mevlâna'nın ferdi hayat tecrübesi ile derin ilim adamlığının bir neticesi olan Mesnevî, sadece bu ferdî tecrübeyi ortaya koymaz; içinden çıktığı topluma ve döneme dair de derin izler taşır. Bu niteliklerine ek olarak Mesnevî'nin evrensel değerleri de barındırması onun uluslararası bir eser olmasına, Mevlâna'nın da dinî bir figür formundan çıkıp çağlar ötesinden her zümreye hitap eden fikir adamına dönüşmesine vesile olmuştur.

Ancak Mevlâna'nın ve Mesnevî'nin bu geniş ve zengin yapısı bu eserin ve müellifinin de sorgulanmasına sebep olmuştur. Bu sorgulama çoğu zaman iftiraları da beraberinde getirmiştir. Her dönemde Mevlâna'nın şahsından başlayan bu karalama ve kötüleme merkezli iftiralar, Mesnevî'yi de doğal olarak hedefe koymuştur.

Mevlâna'nın üst düzey idrâk yapısı, doğal olarak eserinin dilini de derin istiarelerle örmüştür. Mesnevî'nin bu yapısı, onun sıradan bir edebî eserin çok ötesinde çözülmesi güç ifadeler yığını olarak düşünülmesine sebep olmuştur. Bu nokta şârihler için, Mevlâna'nın ve Mesnevî'nin aslında ne demek istediğinin çözümüne yönelik olan şerhlerin yazılma sürecini de başlatmıştır.

20. yüzyılda Mesnevî'ye dair yazılan son şerhlerden birisi Tahir Olgun tarafından kaleme alınan Mesnevî Şerhi'dir. Kendisi de bir Mevlevî olan Tahir Olgun, Mevlâna'ya sağlam bir gönül bağı ile bağlanmış, yaşadığı dönemde Mevlâna ve Mesnevî muarızlarıyla da kalemiyle mücadele etmiştir. Olgun'un Mesnevî şerhinin genelinde bu mücadele yapısının izlerini görmek mümkündür. Edebî metinlerin doğal bir sonucu olarak bu şerh de kendi döneminin idrâkine yönelik olarak yazılmıştır, denilse çok da yanlış olmayacaktır.

Müellifin biyografisi hakkında en kâmil çalışma Ahmet Atilla Şentürk'e aittir. Çalışmamızda Tahir Olgun'un biyografisi oluşturulurken ilgili çalışma referans alınmıştır (Şentürk, 1991).

Tahir Olgun

Tahir Olgun, 13 Eylül 1877'de İstanbul'da doğmuştur. Resmî tahsilinden önce aile efrâdının, tahsili hususunda Olgun'la yakından ilgilendikleri bilinmektedir. Gülhane Askerî Okulu'ndan mezun olduktan sonra Bâb-ı Seraskerî'de ilk memuriyetine başlamıştır. Bu görevini ifâ ederken Filibeli

Mehmed Rasim Efendi ile Mehmed Esad Dede'nin derslerine devam etmiştir. Tahir Olgun, 1893'te Esad Dede'den icâzet almıştır. 1908'de Mevlevîliğe intisap eden Tahirü'l-Mevlevî'nin aile yönünden Mevlevîliğe intisabında ailevî bağlar da muhakkak etkili olmuştur. Büyük dedesi, büyük dedesinin kızı, babası Mustafa Saffet'in amcası da Mevlevîlikle yakın ilgisi bulunan kimselerdir. Müellif, Mevlevîliğe intisabından sonra hac vazifesi için yola çıkmış, bu süreçte çeşitli dergâh, türbe ve benzeri yerleri ziyaret etmiş; ziyaret ettiği yerlerde dönemin önemli şahsiyetleriyle de tanışma imkânı bulmuştur. Hac dönüşü Yenikapı Mevlevîhane'si semâzenbaşısı Karamanlı Hâlid Dede'den semâ çıkarmış, semâzen olmuş; müteakiben 1896'da Bâb-ı Seraskerdeki görevinden istifa ederek Yenikapı Mevlevîhane'sinde çileye girmiştir. 1001 günlük çilesini tamamlayan müellif, akabinde geçimini temin etmek için bir sahaf dükkânı açmış, devamında Tahir Dede Kütüphanesi adlı bir de yayınevi kurmuş; böylelikle edebî yönüyle birlikte matbuat hayatına da girmiştir. Ancak bir jurnal neticesinde Tahirü'l-Mevlevî'nin çıkardığı Resimli Gazete kapatılmış, o da gözaltında bulundurulmaktan sıkılınca dükkânını da kapatmıştır. Sultan Abdülaziz'in kızının vekilharçlık davetini kabul ederek sultan dairesinde de görev alan müellif, daha sonra tekrar kamu hizmetine dönmüş, özel okullarda Farsça ve İslam tarihi dersleri okutmuş, bu arada çocuklar için de bir Farsça gramer kitabı yayımlamıştır. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanıyla tekrar yayın hayatına dönen Olgun, farklı gazete ve dergilerde de yazmaya devam etmiş; aynı zamanda Ayasofya, Sokollu, Sultanahmed, Soğukkuyu, Darü'l-Hilafeti'l-Aliye medreselerinde hocalık yapmıştır. Tahirü'l-Mevlevî, 1920 yılında Mahfil adlı bir mecmua daha çıkarmaya başlamış, döneminin fikir tartışmalarında kalemiyle de açık bir şekilde bu tartışmaların içinde olmuş hatta bazı yazıları sebebiyle de takibata uğrayıp mahkemeye çıkmıştır. Müellif, Eylül 1923'ten itibaren Fatih Camisi mesnevîhanlığına başlamış, aynı zamanda Abdülhalim Çelebi'den aldığı icâzetnâme ile ona destâr sarma yetkisi verilmiştir. 1924 yılında medreselerin lağvedilmesi üzerine Olgun da İstanbul İmam ve Hatip Mektebi'nde edebiyat, hitabet ve irşad öğretmenliğine atanmıştır. Yaşamış olduğu bir tevkifat neticesinde memuriyetten azledilmiş, İstiklal Mahkemesi'nde aklanması üzerine görevine dönmüş hatta 1929 yılında Maltepe Askeri Lisesi'nde, 1931'de de Kuleli Askeri Lisesi'nde edebiyat öğretmenliğine atanmıştır. Tahirü'l-Mevlevî'nin bu yeni dönemle birlikte aynı zamanda edebiyat tarihi araştırmalarına yoğunlaştığı ve makaleler yazdığı bilinmektedir. Olgun, İstanbul'un çeşitli okullarında uzun yıllar ifâ ettiği öğretmenlik görevinden 1944 yılında yaş haddi sebebiyle ayrılmış ancak 1948 yılında Süleymaniye Camiinde Mesnevî takririne başlamıştır. 1948'den vefat ettiği 21 Haziran 1951 tarihine kadar ilmi ve akademik çalışmalar yapan Tahirü'l-Mevlevî, aynı zamanda kütüphanelerdeki yazma eserlerin

tasnifinde vazife almış, çok sevdiği talebeleriyle haftanın belirli günlerinde evinde sohbetler yapmış, bir taraftan da fasiküller hâlinde neşretmeye başladığı Mesnevî şerhini 5. cildin yarısını kadar getirmiştir. “Reşid Mazhar Ayda bu sohbetleri şöyle anlatıyor: Orada, duvarları tavana kadar kitap dolu odasında tadına doyumlayan vakitler geçirdi. Üstad, fıkralar anlatır, beyitler okur, dinî ve edebî müşküllerini halletmek için gelmiş olanların dertlerine derman olur; ikram etmekten de bir an boş durmazdı. Oraya kimler gelmezdi ki... Müşkölünü halledemeyen profesörler, tez hazırlarken ne yapacağını şaşırmış üniversiteliler, İstanbul’da iznini geçiren her seviyede memurlar, yüksek rütbede subaylar, doktorlar, öğretmenler, eski talebeleri... Hepsi de oradan manen zengin olarak ayrılırlardı” (Şentürk, 1991: 57). Tahirü’l-Mevlevî bir taraftan prostat bir taraftan ülser rahatsızlığı sebebiyle sıkıntılı günler geçirmiş ve 21 Haziran 1951 yılında vefat etmiş, cenazesi Yenikapı Mevlevîhane’sinde annesinin yanına defnedilmiştir (Şentürk, 1991).

Tahir Olgun, velûd bir mütefekkir olarak dil, edebiyat, edebiyat tarihi, metin şerhi, biyografik kaynaklar, sözlük çalışmaları, dil öğretimi gibi Klâsik Türk edebiyatı alanından tenkit, gazete yazıları, mektup, edebiyat bilgi ve kuramları, peygamberler tarihi, tercüme, hatıra, Mevlevîlik ve tasavvuf, Mesnevî şerhi, dinler tarihi, Kur’an ve tefsiri gibi çetrefilli alanlara kadar onlarca eser kaleme almıştır (Şentürk, 1991: 61-115; Tahirü’l-Mevlevî, 14).

Mesnevî Şerhi

Tahir Olgun, 1001 günlük çilesini tamamlayan bir Mevlevî olarak hayatının farklı dönemlerinde mesnevihanlık yapmış bir Mevlevî dedesidir. Onun ilmî seviyedeki hocalığının yanında matbuat âlemiyle de içli dışlı olması, kendi döneminde defalarca mecmua çıkarması, kitaplarla haşır neşir olması, fikrî tartışmalara kalemiyle şiddetli bir şekilde katılması dikkat çekicidir. Bir Mevlevî dedesi olarak da Mevlâna, Mesnevî ve Mevlevîliğinde ciddi bir savunucusu olmuştur. 1946 yılında Muhammed Şahin adlı birinin Mesnevî’yi ve Mevlâna’yı tenkit eden yazısına şiddetli bir şekilde cevap vererek “Mesnevî’nin Eski ve Yeni Muterizleri” ile “Mesnevî’nin Yeni Muterizine İkinci Cevap” adlı iki risâle kaleme almıştır.

Onun hem bu eseri hem de Mesnevî Şerhi temelinde Mevlevîlik ve Mevlâna hakkındaki fikirlerini kısaca beyan etmek yerinde olacaktır.

Tahirü’l-Mevlevî’ye göre Mevlevîlik, Mesnevî’nin ortaya çıkardığı bir yoldur. Dolayısıyla Kur’an’ın tefsiri mahiyetinde olan ve Allah’ın ilhâmı sonucunda yazıldığı belirtilen bir kitabın etkisiyle ortaya çıkan bu tarikatın Kur’an’ın ve

peygamberin yoluna uygun olması gerekir. O, mevlvîliğin Kur'an ve sünnete uygun bir yol olduğunu Mevlâna'nın,

“Men bende-i Kur'an'em eger cân dârem

Men hâk-i reh-i Muhammed muhtârem

Ger nakl koned cüz in kes ez güftârem

Bîzârem ez o vü zin sühân bîzârem”

Ben kul, köle isem; Kur'an'ın bendesi ve Muhammedü'l-muhtar'ın yolunun toprağı yani ayağının tozuyum. Eğer biri, benim sözlerimden bundan başka bir şey naklederse ondan da naklettiği sözden de rahatsız olurum (Tahirü'l-Mevlevî, 143) rubaisini de delil olarak göstererek açıklamıştır. Mevlâna'nın mesleği, peygamberin sünnetine kemâliyle uymaktır. Mevlevîlik şu hâliyle sünnet yolu demektir. Mevlâna yukarıdaki rubaisinde şüpheyi yer vermeyecek şekilde Kur'an'ın bendesi ve peygamberin yolunun toprağı ve ayağının tozu olduğunu dile getirmiştir. Mevlevîliği sünnet yolunda bir tarikat olarak tarif eden Tahirü'l-Mevlevî, Mevlevîlerin tarih boyunca peygamberin sünnetindeki ilkeleri nasıl uyguladıkları hakkında da Mesnevî şerhinde ziyadesiyle örnekler vermiştir. Tahirü'l-Mevlevî'ye göre Mevlevî tarikatının en belirgin özelliklerinden birisi de edebe son derece önem vermesidir. O, Mevlevîliğe bağlı çok sayıda şair ve edebiyatçı yetişmesini de bu sebebe bağlar. Tahirü'l-Mevlevî'ye göre Mevlevîler birçok insanı Mesnevî'den aldıkları güçle kendilerine mürit olarak bağlamışlardır. Fakat onlardan herhangi bir maddî beklenti içinde olmamışlardır. Ona göre bir makam ve mevki beklentisi olmayan Mevlevîler, makam ve mevki sahipleri önünde de eğilmemelidirler. Olgun bir insan makam mevki sahiplerinin eteğini öpmez çünkü bu şekildeki davranış insani değerleri ayakaltına almaktır. Tahirü'l-Mevlevî, Mevlevîliğin bir kolunun veya şubesinin olmadığını da beyan eder. Kuruluş zamanından günümüze kadar Mevlevî arifleri, Mevlâna'nın ve Kur'an ile sünnetin yolundan ayrılmamışlardır. Mevlevîliğin başka herhangi bir tarikatla da alakası yoktur. Hatta müellif, Mesnevî şerhinde Mevlevîliğin Bektaşilik ve Şiilikle hiç alakası olmadığını, bu görüşte olanların Mevlâna'yı anlayamadığını, Mevlâna'nın Divan-ı Kebîr ve Mesnevî'sinde 4 halifenin övüldüğünü dolayısıyla Mevlâna'nın yolunun tevhit yolu, dört halife yolu olduğunu ifade etmiştir (Tahirü'l-Mevlevî, 143; Güngör, 2009).

Tahirü'l-Mevlevî'nin Mesnevî şerhine, vermiş olduğu mesnevîhanlık derslerinde başladığını düşünmek yerinde olur. Bir öğretmen, bir muharrir olarak Tahirü'l-Mevlevî, kalemi güçlü ve aynı zamanda mücadeleci bir muharrirdir. Kendisi Osmanlı Devleti'nin en sıkıntılı zamanları ile cumhuriyetin kuruluş

yıllarında, inkılaplarla yeni bir döneme başlayan Türkiye’de ve bu iki dönem arasındaki geçişi bizâtihi yaşamıştır. Müellif, Mesnevî şerhine başlarken “Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğüt ile davet et” (Nahl/125) ayetini işaret alarak peygamberin müşrikleri hikmet ve öğüt ile imana davet ettiği gibi müminlere de aynı şekilde nasihatlerde bulunduğunu dile getiriyor. O, şerhin giriş bölümünde “öğüt” üzerinde değerlendirmelerde bulunmuş; haftada bir gün peygamberin kadınlara mahsus olmak üzere bir vaaz tertip ettiğini yazmıştır. Öğüt konusundaki bu ilahî emrin birincil muhatabı peygamberdir. Fakat peygamberin ümmetinin âlimleri ve arifleri de lisanla olsun kalemle olsun halka vaaz ve nasihatlerde bulunmalı, halkı uyarmaktan geri durmamalıdır (Tahirü’l-Mevlevî, 17). Müellif, devamında “Ey müslümanlar sizden bir cemaat olsun ki halkı hayra davet etsinler hayırla ve iyilikle emredip kötülüklerden ve günahattan nehy eylesinler.” (Âl-i İmran/104) âyetiyle vaaz, nasihat ve hayırlı işlere davet farz olmuştur. Allah’ın bu emrini padişahlar, vezirler, emirler başta olmak üzere âlimler hatta halk tabakasından pek çok kimse benimsemiş ve bu öğüdüyü yerine getirmek için camilerde, mescitlerde vaaz vermişlerdir şeklinde değerlendirmelerde bulunmuştur. Din büyüklerinden hem de şeriat ve tarikatın en büyüklerinden olan Mevlâna da bu emri yerine getirmek için Konya camilerinde vaazlar yaptığı gibi Kur’an’ın hükümlerini öğretmek için de Mesnevî kaleme almıştır. Mesnevî, İslam âleminin her tarafında büyük bir hürmet kazanmış her yerde takrir olunmuş ve pek çok dile de tercüme edilmiştir. Müellif, Mesnevî şerhinin bundan sonraki bölümünde kendisinin mesnevîhan oluşunu ve hangi camilerde Mesnevî takrir ettiğini izah etmektedir. Onun beyanına göre öncelikle hocası Mehmet Esad Dede’nin vefatından sonra Karahisarlı Ahmet Efendi oraya mesnevîhan olmuştur. Onun vefatından sonra bu iş Tahirü’l-Mevlevî’ye teklif edilmiş ve kendisi zorla götürülüp hocasının yerine oturtulmuştur. Müellif Mesnevî şerhine nasıl başladığını ilgili bölümde izah etmiştir. Buna göre, H 1341 (M 1922-1923) tarihine kadar haftada bir gün ders yapmak üzere Fatih camiinde ikindi namazından sonra Mesnevî takrir etmiş, daha sonra da Süleymaniye Camiinde mesnevîhanlık yapmıştır. O, şerhin giriş bölümünde Mesnevî’nin inceliklerini idrak edemezse okuyanların da onu mazur görmesini istemektedir. Şerhin devamında Mevlâna’nın kısa biyografisine yer verilmiştir (Tahirü’l-Mevlevî, 20). Devamında Mesnevî’nin yazılma sebebine değinilmiştir. Hüsamettin Çelebi, Mesnevî’nin tanziminden önce Mevlevîlerin Feridüddin Attar’ın ve Senâî’nin kitaplarını okudukları, bu iki kitap tarzında bir eseri Mevlâna’dan rica ettiği, Mevlâna’nın da “Bana da öyle bir fikir ilham olmuştu.” diyerek sarığının arasından çıkardığı bir kâğıdı Hüsamettin Çelebi’ye uzattığı ve bu kâğıtta Mesnevî’nin ilk 18 beytinin yazılı olduğu; sonrasında Mevlâna tarafından söylenmek ve Hüsamettin Çelebi

tarafından yazılmak üzere Mesnevî'nin tanzim ve tahririne devam edildiği beyan edilmiştir (Tahirü'l-Mevlevî, 20).

Tahirü'l-Mevlevî şerhinin giriş bölümünde Mesnevî'nin 6 cilt veyahut 6 defterden ibaret olduğunu anlattıktan sonra Şeyh İsmail Ankaravî tarafından 7. cilt diye bir kitabın meydana çıktığına dair izahat yapmıştır. Ona göre Ankaravî, ya mecburen yahut hüsn-i tevîl gayretiyle şerh ettiği 814 istinsah tarihli bu uydurma Mesnevî'yi 1035 tarihinde sahaflardan almıştır. “Fakat eserin nâzımı malum değildir” ifadesine nazaran bu uydurma Mesnevî'yi kaleme alan kişinin tasavvuf düşmanı bir mutaassıp olduğu anlaşılmaktadır. O kadar ki bu kişi, Muhittin Arabi gibi ekâbir-i ümmetin en büyüklerinden olan bir zat için “Büyük şeyh değil, en büyük kâfirdir” ifadesini kullanılmıştır. Müellifin, “Kendileri muhakkak iyi yapıyorlar sanarak dünya hayatında çalışmaları boşa gitmiş olanları size haber vereyim mi?” (Kehf/ 104) âyeti o nâzım hakkında da okunabilir, cümleleriyle Mesnevî'nin 7. cildinin Mevlâna'ya ve Mesnevî'ye düşman olan birisi tarafından kaleme alındığını, Ankaravî'nin de mecburen bunu şerh ettiğini düşünmektedir (Tahirü'l-Mevlevî, 21). Nitekim Ahmed Avni Konuk da Mesnevî Şerhi'nde bu konuya benzer şekilde yaklaşmıştır. “Gerçi şârih-i Mesnevî İsmail Ankaravî (k.s) hazretleri bu VII. cildi şerh etmiş ise de bu şerh Murad-ı Râbi'in cebir ve ısrarı ile vâki' olduğu rivâyet edilmektedir ve bu cebir ve ısrarın eseri, o hazretin Fütûhât-ı Ayniyye nâmıyla yazdığı matbu Fâtîha-i Şerife tefsirinin 73, 74, 76. sahifelerinde de görülür. Hz. Şârih bittabi şerhinde bunu cebren şerh ettiğini söyleyemez idi fakat şerhindeki ifâdâtından bu rivâyetin doğru olduğu anlaşılmaktadır” (Konuk, 2011: 41).

Şerhinin devamında Tahirü'l-Mevlevî, Mesnevî'de tahkiye usulüne dair açıklamalarda bulunmuştur. Buna göre Mesnevî'de bir takım hikâyeler vardır fakat bu hikâyeler masal söylemek için değil; kıssalardan hisse almak düşüncesiyledir. Çünkü yüksek bahisler ve derin hikmetler örneklerle ve misallerle bir dereceye kadar anlaşılabilir. Mesnevî'ye kurt, tilki, masalı diyen beyinsizlerin terbiyesizliği maksadın ulviyetini kavrayamamış olmalarındandır. Mesnevî'de lafızdan ziyade manaya ehemmiyet verilmiş bir şiir kitabı yazmak değil; okuyanlara hakikati anlatmak gayesi hedef ittihaz edilmiştir. Bundan dolayı avam tabakası, içindeki hikâyeleri dinler ve hoşlanır. Havastan olanlar ise Mesnevî'nin ifade eylediği hakikatten hisse ve feyiz alır. Onun için cahiller hariç olmak üzere her sınıf arasında Mesnevî okunur ve dinlenir. Mevlâna, Mesnevî'de bazen bir hikâye nakline başlar fakat onu tamamlamaz, münasebeti dolayısıyla başka hikâyelere, fıkralara onlardan yine başka bir münasebet ile bazı hakikat ve bilginlerin nakline geçer, sonra dönüp kıssasını bitirir. Mevlâna, Mesnevî'de bazen

de iddialı hikâyeler söyler. İki tarafı mübahasede bulundurur, taraflara fikirlerini o kadar kuvvetli delillerle müdafaa ettirir ki hangi tarafın sözü okunsa ve dinlense, insan o taraf haklı demeye mecbur kalır. Onun için bir tarafı dinleyip hüküm vermeye kalkışmamalı, bizzat Mesnevî'nin vereceği hüküm beklenmelidir (Tahirü'l-Mevlevî, 21).

Tahirü'l-Mevlevî, Mesnevî'nin usulüne dair devamında, Mesnevî'nin bazı alaycı ve açık fıkralarına dair de değerlendirmelerde bulunmuştur. Buna göre yalnız zahiri görenler nazarında hoş görülme bile basiret sahipleri tarafından bu hikâyeler hâl ve makama münasip oldukları için fasih ve belîğ sayılırlar. Mevlâna da “Benim her beytim beyit değil, bir mana iklimidir” diyerek Mesnevî'deki hikmeti açıklamıştır. Mesnevî, çoğunlukla Hüsamettin Çelebi'nin anlayışına göre söylenmiştir. Nitekim Mevlâna “Şu söylediklerim senin anlayışına göredir. Doğru ve yüksek bir muhatap bulamadığım için ölüyorum.” demiştir. Bazen de Mevlâna, Mesnevî'yi kendi makamından söylemiş ve mazhar olduğu ilhamların beyanına yol vermiştir. Müellifin bu konudaki değerlendirmesi ise “Kendini, söylediklerini değil Hüsamettin Çelebi'ye hitaplarını bile layıkıyla anlamak bizim için aciz ve gafil olanların karı değildir” ancak yine de Mesnevî'nin beyitlerini dikkatle okuyup anladığımız kadarıyla istifade etmeliyiz, şeklindedir (Tahirü'l-Mevlevî, 22).

Tahirü'l-Mevlevî'ye göre Mevlâna bir filozof değil, bir sûfidir Mesnevî ise felsefeden değil, tasavvuf hakikatlerinden bahseder. Felsefenin kaynağı akıl, tasavvufun kaynağı ise nakildir (Tahirü'l-Mevlevî, 22).

Müellif, şerhine daha sonra Mesnevî'nin Arapça dibacesinin şerhi ile devam etmiştir. Mesnevî'nin Arapça dibacesi cümle cümle şerh edilir. Burada Mevlâna'nın aslında ne demek istediği izah edilirken çokça ayete ve hadise atıf yapılmıştır (Tahirü'l-Mevlevî, 22-48).

İslam tarihinden örneklerle bu bölümün şerhi kemale erdirilmeye çalışılmıştır. Şerhin genelinden de anlaşılacağı üzere Tahirü'l-Mevlevî de Muhyiddin İbn Arabî'yi şeyh-i ekber olarak görmektedir ve şerhin genelinde de İbn Arabî'ye çokça atıfta bulunulmuştur:

“...Aşk lafzı Kur'an-ı Kerim'de, Şeyh-i Ekber (kuddise sırruhu)'in beyanı veçhile kinaye yoluyla irâd olunmuştur. Hazret-i Şeyh, Fütuhât'ında buyuruyor ki: Aşk, muhabbetin ifratıdır. Kur'an'da müminlerin Allah'a karşı pek şiddetli bir muhabbeti vardır...” (Tahirü'l-Mevlevî, C.1: 63)

“...Şeyh Muhiddin-i Ekber (kuddise sırruhu) Fütuhât-ı Mekkiye'sinin murakabe bâbında dünyayı medhetmiş ve “Dünya çocuğunu dikkatle büyüten

şefkatli bir ana gibidir. Fakat âdemoğullarının çoğu o ananın kıymetini bilmedikleri için ona âsî olurlar ve zemmederler...” (Tahirü'l-Mevlevî, C.6: 207).

Müellifin kendi döneminde Mesnevî muarızlarına karşı yazmış olduğu iki risalenin varlığından yukarıda bahsetmiştik. Buna istinaden Mesnevî'nin dibace kısmı da ayrıntılı bir şekilde izah edilmek gayreti ve endişesi ile bu bölümün ziyadesiyle uzun tutulmasına sebep olmuştur diye düşünmek yanlış olmaz. Hatta Tahirü'l-Mevlevî, Mesnevî'nin genelini şerhinde neredeyse her cümleye dair bir âyet veya hadisle şerhini yapmıştır. Bu bölümde sıkça peygamberler tarihine de atıfta bulunulmuştur.

Dibace bölümünün şerhinde Mesnevî'nin niteliklerine değinen Tahirü'l-Mevlevî burada insanların Mesnevî'ye ne tarzda bakması gerektiğine dair fikir ve kanaatlerini beyan etmiştir (Tahirü'l-Mevlevî, 22-48).

Tahirü'l-Mevlevî'nin Mesnevî Şerhi, 5 cildin yarısına kadar devam etmiş ve “Senin başını kesmek ve kanını dökmek kastında bulunurlar fakat bu din ve marifet hamiyeti değildir” beytine kadar şerh edilmiştir. Müellif, vefat ettiği için şerhin bundan sonrasına devam edememiş ve şerh 5. cildin yarısında son bulmuştur.

Tahirü'l-Mevlevî'nin 14 ciltlik Mesnevî şerhinin 1 ve 5. ciltler arası 1. cildin şerhini; 6, 7 ve 8. ciltler 2. cildin şerhini; 9, 10 ve 11. ciltler 3. cildin şerhini; 12 ve 13. ciltler 4. cildin ve 14. cilt ise 5. cildi ihtiva etmektedir.

Tahirü'l-Mevlevî, Mesnevî'nin beyitlerini Arap harfleri ile vermiş, arkasından da beyitleri Türkçe olarak nesre çevirmiştir. 1. cildin şerhinde beyitlerin Arap harfleriyle birlikte Latin harfleri ile Farsça okunuşları da verilmiş, bundan sonraki ciltlerde ise bu yapılmamıştır.

Şârihin, tahkiye beyitleri haricinde neredeyse her beytin şerhinde fazlaca âyet ve hadise atıf yapması dikkat çekicidir. O, şerhin girişinde ve diğer çalışmalarında Mesnevî'nin dinî bir kitap olma yönünü ısrarla vurgulamıştır. Tahirü'l-Mevlevî, Mesnevihanlığa ve vaazlarına önce Fatih camisinde sonrasında Süleymaniye camisinde devam ettiğine dair bilgiler yukarıda biyografi kısmında dile getirilmiştir. Dolayısıyla Fatih Camisi ile çevresinin sosyal yapı bakımından müellifin bakış açısını doğrudan etkilediği şüphesizdir. Devamında onun, Mesnevî ve Mevlâna muarızlarına cevap verirken ısrarla Kur'an ve onun peygamberini referansla savunma içinde bulunması doğal bir üslup oluşturmuştur. İşte bu durum Tahirü'l-Mevlevî'nin Mesnevî şerhinin çoğu zaman bir hadis veya tefsir kitabı niteliğine bürünmesine sebep olmuştur denilebilir.

Onun kendinden önce yazılan Mesnevî şerhlerine (Ankaravî dışında) atıfta bulunmaması da bu kanaati doğrulayabilir. Tahirü'l-Mevlevî ile çağdaş olan Ahmed Avni Konuk (ö.1938), Mesnevî Şerhi'ne 1929'da başlamış ve şerhi 1937'de bitirmiştir. Bu arada hem Ankaravî hem de Ahmed Avni Konuk şerhlerinin felsefi ve İbni Arabî düşüncesi temelli bir şerh olduğu unutulmamalıdır. Müellif şerhinde özellikle çetrefilli konularda Ankaravî'ye sıkça atıf yapmış ve Hazret-i Şârih'ten hürmetle bahsederken İbni Arabî'nin Füsûsü'l-Hikem adlı eserini tercüme ve şerh de etmiş olan Konuk'a, Tahirü'l-Mevlevî'nin hiçbir surette atıfta bulunmaması ilginçtir:

“...nazm-ı celilin delâletine göre ruhun mahiyetinin açıklanması, her hâlde soranlara ilim ve o hakikati idrake kabiliyeti bulunmamasından ileri gelmiştir. Şârih-i Mesnevî İsmail Ankaravî der ki hakikati cihetinden ruh, bu gözle görülmez. Velâkin Hak gözü ile görebilmekten men olunmaz...” (Tahirü'l-Mevlevî, c.1: 61).

“...İsmail-i Ankaravî'ye göre buradaki mânâdan murad, suver-i ilmiyye-i ilahiyedir...” (Tahirü'l-Mevlevî, c.4: 1174)

“...Şârih-i Mesnevî Şeyh İsmail Ankaravî (kuddise sirruhu) diyor ki: Bu yedi mumdan maksad, ebdal-i seb'a yani yediler denilen evliyaullah hazeratıdır. Dekûkî onların cismaniyetini görmeden evvel ruhaniyyet ve nuraniyyetlerini görmüştür. Çünkü dünya ile ahiret arasında Âlem-i Misâl denilen bir âlem vardır ki dünyada bulunan her şeyin orada bir misâli mevcuttur. O misâl, ekseriya başka surette görünür. Mesela ilim orada süt, aşk şarab, ulemâ meyveli ağaç, evliya parlak mum suretinde görünür. Görülen rüyaların ekserisi bu misâl âlemindendir. Salah-ı hâl sahibi olanlar, o âleme rû'ya hâlinde, ümmetin seçkinleri ise uyanırken girebilirler...” (Tahirü'l-Mevlevî, c.10: 522).

“...Şârih-i Mesnevî İsmail-i Ankaravî (kuddise sirruhu) der ki: Ehl-i tahkik indinde merâtib-i gaybiyyeden her bir mertebe, mâtahtına nisbetle semâ, mâfevkına nisbetle zemin gibidir. Meselâ (amâ mertebesi) dünündeki merâtibe nisbetle semâ gibi olur ve andan zuhûr eden füyûzât ve tecelliyât emtâr gibidir. Kezâ (vâhidiyyet mertebesi), (akl-ı kül) mertebesine nisbetle semâ, akl-ı kül de vâhidiyyet mertebesine nisbetle zemin gibi olur. Vâhidiyyet mertebesinden zuhûr edecek tecelliyât, lutf ve cemâle dair olursa bahar yağmuru, kahr ve celâle aid bulunursa hazan yağmuru gibi olur...” (Tahirü'l-Mevlevî, c.4: 1006)

“...Şârih Ankaravî, buradaki şümustan maksad, Melâike-i Mukarrebîn olur ki onlar sırf nurdur ve enbiyâ aleyhimesselâmın onlara nisbetle zulmet-i cessedânîsi vardır, diyor...” (Tahirü'l-Mevlevî, c.5: 1694).

Müellif, her ne kadar Mesnevî'yi dinî boyutuyla şerh etmiş olsa da Ankaravî'nin felsefî temelli şerhinden faydalanmakla birlikte selefi zümre ile tasavvuf karşıtlarınca zemmedilen İbni Arabî'ye de sıkça atıf yapmıştır:

“...Şeyhü'l-ekber Muhyiddin Arabi (kuddise sirruhu) Fütuhât'ında bunu naklettikten sonra, Halktan kaçış Musa için risâlet ve hüküm ve hilâfet neticesini verdi. Bu halkın şerrinden kaçan âşıklara da Hak Tealâ hilâfet ve zevk-i vuslat verir, buyuruyor...” (Tahirü'l-Mevlevî, c.14: 212).

“...Şeyhü'l-ekber kuddise sirruhu hazretleri buyuruyor ki “Bir kış günü idi. Mecliste bulunan bir feylesof ile konuşuyorduk. Hazret-i İbrahim'in ateşe atılmış iken yanmadığını hikâye ettim ve ‘Ey ateş İbrahim’e karşı serin ve selamet ol’ dedik ayetini okudum. Feylesof eşyadaki tabiatın tebdiline imkân olmadığını iddia etti...” (Tahirü'l-Mevlevî, c.3: 843).

Müellifin Ankaravî dışında atıf yaptığı tek Mesnevî şârihi de Sarı Abdullah Efendi'dir. Fakat ona sadece bir yerde, bir kelime münasebetiyle atıf yapılmıştır:

“...Mesnevî şârihlerinden Sarı Abdullah Efendi, (cavlak) kelimesi için diyor ki “Cavlak; Bektaşî, kalenderî ve haydarilerden sakal, bıyık, kaş ve kirpiklerini tıraş edenlere derler...” (Tahirü'l-Mevlevî, c.1: 199).

Müellifin atıfta bulunduğu hadis râvileri ve İslam tarihinde ismi geçen sahabeler şunlardır: Sevban, Ali bin Ebu Talip, Ebubekir, Halid bin Velid, Ebu Hureyre, Ebu Talib-i Mekki, İbni Abbas, Cabir bin Abdullah, İbni Mesud, Ebu Musa el-Eşarî, Abdullah İbni Mesud, İmam Buhari, Ebu Saidü'l-Hudrî, Ayşe, Ömer, Ebu Bekir, Hamza, Bilal Habeşî, Cafer bin Ebu Talip, Kanber, Enes bin Mâlik, Sahih-i Müslim, Amr bin As, İmam Ebu Yusuf, Ahmed bin Hanbel, Abdullah bin Cud, Katade bin Numan.

Şerh-i Mesnevî'de müellif, tasavvufî eserlere ve mutasavvıflara da sıkça atıflar yapar. Ancak bu atıflar da çoğunlukla olay ve ilmihal bilgileri içeren atıflardır. Hasan-ı Basrî, Şeyh Sâdî, Hafız-ı Şirâzî, Mevlâna Câmî, İsmail Rüşhî-yi Ankaravî, Şeyh-i Ekber Muhyiddin İbni Arabî, Mahmud Şebusterî, İbni Hacer-i Askalânî, Süleyman Çelebi, Beyazid-i Bestamî, Yahya bin Muaz, Şeyh Niyazi-i Mısri, Feridun Sipehsalar, Ahmed Avni Bey, Hallac-ı Mansur, Şeyh Gâlip, İbni Ataî İskenderânî, Cüneyd-i Bağdâdî, Ebu'l-Fethî'l-Besta, İmam-ı Gazâlî, Hakanî Muhammed, Hasan-ı Basrî, Cürcânî, Hemdem Çelebi, Ahmed Celalüddin Efendi, Sarı Abdullah, Rûzbihân-ı Bakî, Abdülvâsi Çelebi, Sultan Veled, Şeyh Ömer bin el-Farz, Şeyh Burhaneddin Muhakkik Tirmizî, Şeyh Mahmut Şebusterî, Hasan Şazelî, Sadreddin-i Konevî, Hoca Abdullah Ensârî, Şeyh Ali Cürcânî, Ahmed

Eflâkî Dede, Ömer Sühreverdi müellifin eserinde ismini zikrettiği ve eserlerine atıf yaptığı mutasavvıflardandır.

Şerhte, Cürçânî'nin terimler sözlüğü olan Tarifât adlı eserinden de kavramlar hususunda faydalanılmıştır:

“...Tarifât sâhibi Seyyid Şerif rahimehullah der ki “Kül: Esmâ ve sıfâtı câmi Hazret-i İlâhiyye itibarıyla Hak Teâlanın adıdır...” (Tahirü'l-Mevlevî, c.5: 1324).

“...Seyyid Şerif-i Cürcani Tarifât'ında ve nebi lafzının izâhında “Nebi, kendisine melek vasıtasıyla vahy gönderilen yahud kalbine ilham vakî olan, yahud rû'ya-yı salîha ile tenbih edilen zatdır...” (Tahirü'l-Mevlevî, c.1: 104).

Aynı zamanda bir edebiyat araştırmacısı ve edip olan Tahirü'l-Mevlevî, beyitleri yorumlarken görüşlerine başvurduğu kimseler arasında ediplere de yer vermiştir. Bu edipler arasında klâsik dönem şairlerinden İmam Buseyri, Kanuni Sultan Süleyman (Muhibbî), Fuzûlî hatta filozof Platon'a kadar isimler yanında yenileşme dönemi Türk edebiyatı müelliflerinin de sözlerine, beyitlerine atıflarda bulunulmuştur. Ziya Paşa, Namık Kemal, Nâbî, İmru'l-Kays, Keçecizâde İzzet Molla, Muallim Naci, Abdurrahman Paşa da şerhte zikredilen isimlerden bazılarıdır.

Tahirü'l-Mevlevî'nin Mesnevî Şerhi'nin çoğunlukla hadis, tefsir ve ilmihal temelli bilgiler barındırdığı yukarıda izah edilmeye çalışıldı. Bunun yanında şerhte, tefsir hususunda görüşlerine başvurulmuş isimlerden sadece İbnü'l-Esir'in (ö. 1210) en-Nihâye isimli eseri ile Kadı Beyzavî (ö. 1286), Ebu Bekir Şiblî (ö.946), Haris-i Muhâsibî (ö.857), Hüseyin Vâiz-i Kâşîfî (ö.1505) ile iktifa olunmuştur. Bu atıfların da neredeyse tamamı Mesnevî'nin 3. cildinin şerhindedir. Müellifin atıf yaptığı müfessirlerin Eş'arî'ye yakın mutasavvıf bilginlerden olması her ne kadar Tahirü'l-Mevlevî'nin Mesnevî'nin felsefî bir eser olduğu kısmına itiraz etse de şerhinde bu konuları izah etmek için yine mutasavvıf filozoflara muhtaç olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç

Mevlâna'nın ve onun asırlar öncesinden her döneme hitap eden eseri Mesnevî'nin aslında ne demek istediğine dair yazılan şerhler Türk edebiyatında bir “Mesnevî Şerhleri” edebiyatı oluşturabilecek yekûnedir. Mevlâna'nın ferdi tecrübesi ile ilmî derinliğinin birleşmesi neticesinde Mesnevî ortaya çıkmıştır. Bu niteliği hasebiyle her dönemde okuyucular kendi idrâkleri doğrultusunda Mesnevî'yi anlamaya ve anlatmaya çalışmışlardır. 20. yüzyılda Mesnevî'ye yazılan

şerhlerden birisi de Tahirü'l-Mevlevî'nin kaleme aldığı “Şerh-i Mesnevî” adlı eserdir. Müellifin şerhinin temellerini Fatih ve Süleymaniye camilerinde ifâ ettiği Mesnevîhanlık dönemlerinde atmış olduğunu düşünmek yanıltıcı olmayacaktır.

Kendisi de bir Mevlevî olan müellif, hayatı boyunca sıkı bir Mevlâna takipçisi ve savunucusu olmuştur. Kendi döneminde Mevlâna ve Mesnevî'ye yönelik tenkitlere edip olmasının verdiği güçle de sağlam cevaplar verebilmiştir. Şerhini 5. cildin ortalarına kadar sürdüren müellif vefâtı sebebiyle eserini tamamlayamamıştır.

Şârih, beyitleri mensur bir şekilde Türkçeye çevirmiş, tahkiye beyitleri haricinde her beytin şerhinde âyet, hadis veya İslam tarihinin diğer kaynaklarından atıflar yapmıştır.

Kendinden önce yazılan hiçbir şerhi eserinde zikretmeyen müellif, sadece İsmail Rüsûhî-yi Ankaravî'ye, özellikle çetrefilli beyitlerin şerhinde, sıkça yer vermiş, Ankaravî'nin şerhinden ve fikirlerinden faydalanmıştır. Ankaravî'nin de eserini şerh ederken sıkça fikirlerine başvurduğu İbn Arabî, Tahirü'l-Mevlevî için de Şeyh-i Ekber'dir. O da Mesnevî şerhinde İbn Arabî'ye atıflar yapmıştır.

Mesnevî'nin felsefî bir eser olması niteliğine ısrarla karşı çıkan müellif, bu şekilde düşünenleri de “bazı câhiller ve yarı aydınlar Mevlâna felsefesi deyip duruyorlar” (Tahirü'l-Mevlevî, c.1: 22) ifadesiyle şiddetli bir şekilde tenkit etmektedir. Buna rağmen Mesnevî şerhinde isimleri zikredilen ve atıflar yapılan müfessirler arasında Eş'arî düşünceye yakın mutasavvıf filozoflar da bulunmaktadır.

Tahirü'l-Mevlevî'nin Mesnevî şerhi, bilinen Mesnevî şerhleri çizgisinden farklı bir yapı arz etmektedir. Müellifin şerhi, klâsik Mesnevî şerhlerinin yanında, belki de muhatap olduğu dönem dolayısıyla, yer yer âyet, hâdis, İslam tarihi ve ilmihal bilgilerini de ihtiva eden bir eser niteliğine bürünmüştür.

Kaynakça

- Güngör, Z. (2009). *Son Mesnevîhânlardan Tahirü'l-Mevlevî Ve Mevlevîlik Hakkındaki Bazı Görüşleri*. Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, IX, sayı: 3, s.173-186.
- Konuk, A. A. (2011). *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, (hızl.: S. Eraydın-M. Tahralı), C. 1. İstanbul: Kitabevi Yay.
- Olgun, T. (1946). *Mesnevî'nin Eski ve Yeni Mu'terizleri*. Tecelli Matbaası: İstanbul.
- Olgun, T. (1947). *Mesnevî'nin Yeni Mu'tarızına İkinci Cevap*. Rıza Koşkun Matbaası: İstanbul.
- Şentürk, A. A. (1991). *Tahirü'l Mevlevî Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Nehir Yayınları.
- Tahirü'l-Mevlevî (Tarihsiz). *Şerh-i Mesnevî (1-14)*. İstanbul: Şamil Yayınevi.